

A könyvtár szerepe a kisebbségi sorsban élők identitásának megőrzésében

A magyarországi kisebbségek

Dolgozatom címének, egyben tartalmának kulcsszavai: könyvtár, kisebbség, identitás. Ahhoz, hogy eljussak a könyvtár szerepéhez a kisebbségi sorsban élők identitásának megőrzésében, először az identitás kifejezést szeretném röviden megvizsgálni. Ez a kifejezés az utóbbi 10–15 évben egyre inkább ismertté vált. Mit is jelent tulajdonképpen? Az identitás – azonosság, identitástudat – azonosástudat. Többféle identitásról beszélhetünk: politikai identitás, nemzeti identitás, kulturális identitás. Most a kulturális identitásról, mint témám meghatározó gondolatköréről szeretnék részletesebben szólni.

A kulturális identitás azoknak a tényezőknek az összessége, amelyek alapján egy személy vagy csoport önmagával rendelkezik, kifejezésre jut és felismerhetővé válik. A kulturális identitás magában foglalja az egyén szabadságát és méltóságát, ugyanakkor azt is, hogy részese a különféle sajátos és általános, történelmi és a jövő felé forduló kulturális folyamatoknak, fogalmazta meg Wiley, N.: *Social theory and the politics of identity*. Cambridge, 1994-ben kiadott művében. De ahhoz, hogy ezek a tényezők valóra váljanak, különösen a kulturális identitásnál, a kulturális kifejezésnek elsősorban „jogi” kifejezést kell kapnia. Ugyanis az emberi jogok részeként a kulturális jogok fogalmát kell meghatároznunk, mint ami a kulturális identitás fogalmában nyer gyakorlati alkalmazást. Kartalódy Ágnes a Régió 1998/1 számában „A csoport-identitás és a kisebbségi jogok” című cikkében részletesen ír ezekről a kulturális jogokról. A közvetlen kulturális jogokról, mint az ember jogai a saját kultúra kifejezéséhez, amelyet egyéni kulturális érdekként vagy pedig azonos kulturális értékeket tiszteletben tartó meghatározott csoporthoz való tartozásként értelmez. Másrészt a jogról a kulturális életben való részvételhez, beleértve a választás jogát egy vagy több kultúrához való tartozást illetően, az alkotáshoz és a művészi kifejezéshez való jogról, a tudományos kutatás szabadságához, annak eredményeihez való hozzáférés jogáról. Lényeges annak hangsúlyozása is, hogy az egy kulturális közösséghez való tartozás vállalása egyszerre egyéni, kulturális és politikai jog is. A kulturális jogokban való részvétel az egyén emberi joga.

Palermóban 1990-ben „Európai kulturális identitás” címmel Nyilatkozatot adtak ki a következő céllal: egyrészt biztosítani Európa egész lakossága számára a közös kulturális örökségben való részesedést, ösztönözni mindenki részvételét e közös kultúra fejlesztésében, másrészt létrehozni az egyének és minden közösség számára a szociális teret, amelyben biztosítva van az önkifejezés és az életstílus szabadsága, ami által identitásuk felszabadul, s ezt csupán mások identitásának tiszteletben tartása korlátozza, harmadrészt biztosítani a különböző kultúrák együttműködését és kölcsönös gazdagítását célzó akciókat.

A kollektív identitáshoz való jogot a Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól 1. cikkelye határozza meg. Az államok a saját területükön védik a kisebbségek létezését és nemzeti vagy etnikai, kulturális és nyelvi identitását, valamint ösztönzik ezen identitás előmozdításának feltételeit.

A nyelvi identitásról, az anyanyelv és azonosságtudat kapcsolatáról Gereben Ferenc „Az anyanyelv az identitástudat szerkezetében”, a Régió 1998/2. számában megjelent cikkében is olvashatunk. Az ő véleménye szerint is a nemzeti hovatartozás-tudat, valamint a nyelvi összetartozás tudat egyaránt centrális szerepet kap a nemzeti és etnikai kisebbségek fennmaradásában. A nemzetiségi identitástudatról Fehér István: Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990. Kossuth Kiadó, 1993. című munkájában így fogalmaz: A nemzetiségi tudat a nemzetiségi létnek az ösztönösséget jóval meghaladó, pozitív töltésű tükröződése. Mint ahogy a nemzeti tudat, a nemzetiségi tudat sem születik az emberrel együtt. A nemzetiségi tudat a társadalmi fejlődéssel együtt járó egyedi vagy társas tulajdonság, annak a függvénye, hogy milyen társadalmi környezetbe, milióbe születik bele valaki. A nemzetiségi tudat a nemzetiségi ideológia történelmileg kialakult eszmeiségében gyökerezik. Ez Magyarországon a 18. században, a feudalizmus válságának időszakában bontakozott ki a nyelvi, politikai és kulturális küzdelmek folyamán, amelyek létrehozták a magyarországi nemzetiségek eszmerendszerét. A nemzetiségi tudat kialakulása mindenekelőtt egységes nézetek, érzelmeik, hagyományok, célok, gondolatok rendszerének vállalását jelentette, egyfajta egységes gondolati rendszer kialakulásának a követését. Jászi Oszkár szerint a „nemzetiségi” kérdés nem más, mint a társadalmi önkifejezés és emancipáció másik oldala. A nemzetiségi jogok megvalósítása egyenjogúsítja, felszabadítja a nemzetiséget és megindítja fejlődését. Jászi szerint a nemzeti, nemzetiségi érzés egyenes arányban növekszik az illető nép gazdasági, politikai erejével, írja A Habsburg Monarchia felbomlása című művében.

A nemzeti és etnikai kisebbség terminus technicus, 1990 óta elfogadott hazánkban. Köztudott, hogy a rendszerváltásig a „nemzetiség” volt a hivatalosan elfogadott elnevezés. A különféle dokumentumok négy nemzetiségről, németekről, szlovákokról, románokról és délszlávokról szóltak. Évtizedeken át folyt a vita, hogy a cigányság nemzetiség-e, vagy sem. A nemzeti és az etnikai kisebbségek közötti különbség az, hogy míg az előbbinek van olyan anyaországa, amelyben nemzete többségi pozícióban van (például a románok esetében Románia), addig az utóbbi esetben nincs. Eszerint a cigányokon kívül etnikai kisebbség pl. a ruszin népcsoport, mert ruszin állam nincs. A jogok szempontjából viszont ennek nincs semmilyen jelentősége.

Nemzetiségeinkről

Hazánk területén történelmünk folyamán mindig többféle nemzetiség élt egyidejűleg. A nemzetiségi összetétel, az egyes nemzetiséghez tartozók számának megállapítására a népszámlálások tettek kísérletet. Magyarország területén az első népszámlálást II. József uralkodása idején, 1784–87 között hajtották végre. A kérdőív nemzetiségre vonatkozó kérdést nem tartalmazott. A lakosság nem-

ZALÁN TIBOR

AMERIKA

KÖRÜLÍRÁSOK

MUNKAPAD

ÚJ FORRÁS KÖNYVEK

13

zetiségi összetételéről adatot szolgáltató első népszámlálást 1850–51ben tartották. Közvetlen módon magát a nemzetiséget kérdezték, a közvetett kérdések közül pedig az anyanyelvet, az anyanyelven kívül beszélt nyelvet vagy nyelveket, a vallást, valamint az állampolgárságot tudakolták több népszámlálás során is. Az anyanyelvet – mint a nemzetiségi hovatartozás egyik legfontosabb kérdését – 1880 óta minden népszámláláskor megkérdezték. A nemzetiség konkrét kérdése első alkalommal 1941-ben kapott helyet a népszámlálási kérdőívben. A nemzetiségi összetétel alakulásáról az 1850-es népszámlálás szerint a történelmi Magyarország területén a népességnek több mint háromötöde volt nem magyar nemzetiségű. A magyarok száma 4,8 millió volt, a következő legnagyobb nemzetiség a román, amelyhez 2,2 millió személy tartozott, 1,7 millió szlovák, 1,4 millió német, 1,2 millió horvát, csaknem 1 millió szerb, a ruszinok száma közel fél millió, az akkor nemzetiségként összeírt zsidóké negyed millió, a cigány nemzetiséghez tartozóké pedig 83 ezer volt. Az ország Szerb-Vajdaság, Horvát-Szlavónia, Erdély és a Határőrvidék nélküli területén élt a történelmi Magyarország magyar nemzetiségű lakosságának 78 százaléka, e területen a nem magyar nemzetiségűek aránya 51 százalék volt. 1880-ban az ország lakosságának csak 45 százaléka volt magyar anyanyelvű. 1910-ben a lakosság 54,6 százaléka vallotta magát magyar anyanyelvűnek, román anyanyelvűnek 16, szlovák 11, német 10 százalék, a többi hazai kisebbség anyanyelvét vallók 1–3 százalék között voltak.

Az I. világháborút követően Trianon következtében a korábban soknemzetiségű Magyarország lakosságának nemzetiségi összetétele jelentősen megváltozott. Az országhatár megváltoztatásával nemcsak területének és népességének

jelentős részét, hanem nemzetiségeinek túlnyomó hányadát is elveszítette, és velük együtt a magyarok egy része is országhatáron kívülre került. A mai országterületen élők nemzetiségi összetétele lényegesen nem változott, az arányuk viszont mostmár csak mintegy 10 százalékot tett ki. A következő (1930. évi) népszámláláskor némileg nagyobb változást regisztráltak. A magyar anyanyelvűek aránya meghaladta a 92 százalékot. A II. világháborúig a nemzetiségi összetétel döntően a nyelvi asszimiláció miatt, majd a trianoni döntést követően az országhatár megváltozása miatt, a II. világháború után pedig kényszerű, vagy önkéntes népesség mozgások miatt és nem a nyelvi asszimiláció miatt változott meg. A nyelv többet jelent a szűken értelmezett anyanyelv használatnál. A kultúra értékeit legtömörebben, legtartósabban megőrző és hagyományozó eszköze a nyelv, és írott formája a könyv. Az anyanyelven írott könyvek és a könyvtár az, ahol nemcsak az anyanyelvből sarjadt irodalmat, de népe kultúrájára és az egyetemes kultúrára vonatkozó ismeretanyagot találja meg az olvasó. A nemzetiségi könyvtárigénye és könyvtári ellátása szinte egyet jelent a nemzetiségi kultúra fenntartásával, egységének megőrzésével, a naprakész tájékoztatással, a nemzeti kultúra állapotával.

A nemzetiségi könyvtárellátás

A magyarországi nemzetiségek szervezett könyvtári ellátása alig két évtizedes múltra tekinthet vissza. Igaz, hogy a népkönyvtári hálózat kialakulásával párhuzamosan számos, nemzetiségek által lakott területre juttattak el központi alaptól nemzetiségi könyvanyagot, ez azonban sokszor csak egyszeri juttatás volt és hamar elavult. A tudatosabb állománygyarapításról, a tervszerűbb nemzetiségi könyvtári munkáról csak 1969 után beszélhetünk. 1969-ben a Könyvtártudományi Módszertani Központ felmérést végzett, hogy reális képet kapjon a nemzetiségi lakosság könyvtári helyzetéről, anyanyelvi könyvellátásáról és olvasási kultúrájáról. Megállapították, hogy a hálózat adott: minden településen van könyvtár, iskolai könyvtár is működik valamennyi oktatási intézményben. Sajnos, legtöbbjük helybenolvasási lehetőség nélküli, nem kellően feldolgozott, kis könyvgyűjtemény, gyenge a könyvtárosok szakmai felkészültsége, a nemzetiségi nyelvet csak elvétve ismerik. A meglévő állomány nagyrészt elavult, a felmért 460 település egyikén sem volt megfelelő. A községi iskolákban csak 10-15 nemzetiségi nyelvű könyv volt. A 24 nemzetiségi tannyelvű általános iskolában 200-300 könyv, a gimnáziumok nemzetiségi könyvállománya 1500-2000 kötet, a román gimnáziumban 3000 kötet. Az újságok terén több helyen még a hazai nemzetiségi lap sem volt megtalálható. A nemzetiségi lakosság kb. 30 százaléka volt olvasó, de anyanyelvén kb. 20 százaléka olvasott – olvashatjuk S. Benedek András: Nemzetiségi könyvellátás – olvasók és könyv nélkül c. cikkében a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 1990/6. számában. A szakmai irányelvek a tanácsi közművelődési könyvtárak távlati fejlesztéséhez c. dokumentum is említi a körzeti funkciót betöltő központok szerepét a kis falvakban élő nemzetiségi lakosság anyanyelvi olvasmánnyal való ellátásában. Világossá vált, hogy ugyanabban a keretben kell megoldani a nemzetiségek könyvtárügyét is.

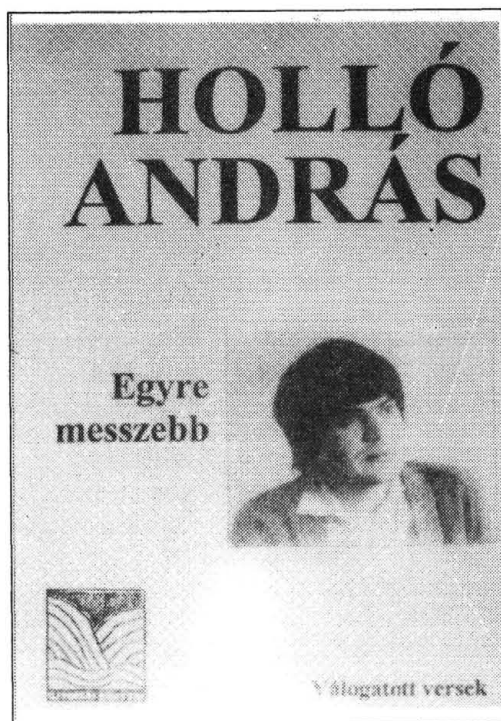
A Művelődési Minisztérium Könyvtári és Nemzetiségi Osztálya által kiadott „Írányelvek a nemzetiségi lakosság könyvtári ellátásának továbbfejlesztésére” c. dokumentumban a kettős ellátás elvét kínálta. Ez azt jelentette, hogy a lakóhelyi könyvtáron kívül azok támogatására és irányítására a megyei, ill. esetenként városi könyvtárak keretében olyan hálózati bázisok épülnek ki, amelyek egy megyében vagy annak határain túl felelősek a nemzetiségi lakosság könyvtári ellátásának megszervezéséért és biztosításáért. Így jött létre a mai, 16 báziskönyvtárból és 450 könyvtári egységből álló hálózat. Az Írányelvek azt javasolták, hogy a báziskönyvtárak tevékenységét először az állomány kiépítésére, másrészt a módszertani gondozás megindítására kell koncentrálni. Az állományt úgy kell fejleszteni, hogy ki tudja elégíteni a hatókörébe utalt nemzetiségi lakosság legfontosabb rétegeinek magasabb szintű igényeit, illetve letétekkel képes legyen bővíteni a helyi könyvtárak nemzetiségi nyelvű állományának választékát. A módszertan területén a báziskönyvtárak szervezzék meg az állománygyarapítás irányítása mellett a letéti ellátást, a továbbképzést és az irodalompropagandát. A báziskönyvtárak koordinációs központi feladatait 1978-tól az Állami Gorkij Könyvtár, majd jogutódja az Országos Idegennyelvű Könyvtár Nemzetiségi Koordinációs és Módszertani Központja látta és látja el. A könyvtárak könyvellátását a Művelődési Minisztérium által biztosított központi támogatás segítette, évi 800 ezer forintos nagyságrendben. A koordinációs központ által kiadott „Nemzetiségi Új Könyvek” állománygyarapítási tanácsadó segítségével, illetve a Könyvtárellátó közreműködésével a 80-as évek végéig több mint 10 ezer féle német, szerb-horvát, szlovén, szlovák és román könyv jutott el a nemzetiségi könyvtárakba, közel 320 ezer példányban.

Ugyanakkor Lukáts János: Utjelzőkövek és világítótornyok c. cikkében, amely a 3K 97/5. számában jelent meg, olvashatjuk azokat a gondokat, problémákat összefoglalóan, amelyek miatt az Írányelvek a gyakorlatban alig-alig realizálódtak. 1945 után a négy évtized alatt nagyban vagy egészben megszűnt, illetve a minimálisra korlátozódott a nemzetiségi nyelvű oktatás, eltűntek a helyi nemzetiségi olvasóköri és könyvgyűjtemények (részben beolvadtak a helyi könyvtári hálózatba, részben a nemzetiségi szövetségekhez kerültek). A legnagyobb kárt azonban az anyanyelvi kultúra szenvedte. A nemzetiségi anyanyelvhasználat egyre inkább a családi körre szűkült. A fiatalok kétnyelvűek lettek, majd végzettségük és munkahelyük egyre inkább a magyar nyelvhasználat felé fordította őket. Az 1990-es évek kezdete a magyarországi nemzetiségek számára is sok tekintetben a megújulást jelentette.

A nemzetiségek magyarországi helyzetének rendezésében fontos állomást jelentett a törvényi szabályozás 1993-ban, amely 13 magyarországi nemzetiséget ruházott fel azzal a joggal, hogy saját politikai szervezetet, oktatási és kulturális intézményt, valamint saját sajtót működtessen és állandó műsoridőt kapjon a magyar tömegkommunikációs eszközökben. A törvény nemzetközi mértékben is elismerésre méltó esélyt adott a Magyarországon élő nemzetiségeknek.

A Magyar Köztársaság Alkotmánya 68. paragrafusával valamint az 1993. évi LXXIII. törvény az etnikai kisebbség jogairól rendelkezik.

Tehát ma Magyarországon a törvények biztosítják, lehetővé teszik a magyarországi nemzetiségi könyvtárak létét és fejlődését. Hogy ezek a törvények hogyan valósulnak meg, milyen tartalommal töltjük meg őket, az állampolgárokon, ezen

a területen természetesen rajtunk, könyvtárosokon is múlik. Hisz minden törvény annyit ér, amennyit megvalósítanak belőle. Reméljük, hogy az elkövetkezendő időszakban a magyarországi kisebbség és etnikum minden félelem, előítélet nélkül vállalhatja saját nemzetiségi voltát, népének kultúráját, értékeit, anyanyelvét, tehát saját identitását.

Ahhoz, hogy a magyarországi nemzetiségi identitásának megvalósulásához, kiteljesedéséhez valóban jó színterei legyenek a könyvtárak, elegendő számú nemzetiségi nyelvet oktató tanárra, iskolára, tankönyvekre és könyvekre van szükség. Korszerű nemzetiségi könyvtári ellátásról akkor lehet beszélni, ha a könyvtárak teljeskörűen és teljesjogúan demokratikus intézmények, amelyek minden tekintetben megfelelnek a kor igényeinek. A fejlett könyvtárüggyel rendelkező országok – pl. a skandináv államok, vagy Nagy-Britannia, vagy az USA – ezen elvek alapján alakították ki az 1960-as években a kisebbségeknek azt a könyvtári ellátását, amelyet ma is példaként emlegetünk. Ezekben az országokban nem jelent többet ez a kérdés, mint azt, hogy minden olyan település könyvtárában legyen nemzetiségi dokumentum állomány, ahol az ottlakó kisebbségek száma eléri a 100-at. Ennek megvalósulásához mindannyiunk munkájára szükség van. És én ennek megvalósulását kívánom az otthoni és az itteni nemzeti és etnikai kisebbségeknek egyaránt.

Nemes Erzsébet

Kontinensünk mai gyermekkönyvtári világa

Egy francia gyermekirodalmi lapszám – közelről

Szemlesorozat 2.

A rákmenetben, azaz az időben visszafelé haladó sorozati lapszemlénkben, amelyben a *La Revue des livres pour enfants* című francia gyermekirodalmi/gyermekkönyvtári szakfolyóiratban tallózunk (ld. 3K 1999. április), ezúttal egyetlen számot mutatunk be. A kéthavonta megjelenő periodikumnak ez az 1997 áprilisi száma voltaképpen „átlagos”. Így végezetünk vele egyfajta „mintavételt”, mert tanulságosan példázhatja, hogy milyen szakmai információkhoz jut hozzá a francia gyermek- és iskolai könyvtáros, illetőleg az olvasásra nevelő pedagógus, a könyveskereskedő.

A címlap, a hirdetések, a gyorsinformációk

E szám címlapján gyermekkönyv-illusztráció: egy, különös álatokról szóló és az adott időszak egyik legkitűnőbb ismeretterjesztő kötetből való. A hátsó borítón a Gallimard kiadó hívja fel a figyelmet: húsz éves az egyik ifjúsági sorozata, ez a „reklám” csak egy idézet: az egyik szerkesztőtől való (az illető egyben a francia nyelv egyetemi tanára is). Érdemes kiemelni „Az olvasástól az irodalomig” című írásából való gondolataiból néhány részt: „Vannak könyvek, amelyek más könyvekhez kalauzolnak, mások meg felnyitják a világot...A gyerekek nem szeretnek olvasni? Juttassuk el őket az olvasás öröméhez. Az ember nem olvasónak születik, azzá válik erőszakmentesen, lépésről lépésre. Könyvről könyvre, szinte úgy, hogy észre se veszi az ember, mielőst felnő, felfedezi az olvasás örömet. ... Az olvasástól egyszer csak az irodalomhoz érkezik a személy.”

A lapot Párizsban, a *La Joie par les livres*-ben (hivatalos nevén immár: A gyermekkönyvek nemzeti központja) vagyis egy jól működő központi gyermekkönyvtárban szerkesztik. Ennek az intézménynek több fővárosi „telephelye” van – az „interkulturális” részlegben a franciául beszélő, olvasó un. frankofon országok számára ennek a Revünek a társlapját adják ki (ennek, a *Takam tikou*-nak 97-re még csak 6 száma jelent meg) – ezt is a belső borítón hirdetik. A lap persze – a mi fogalmaink szerint – nem olcsó: a mi fizetőeszközünkre átszámolva a Frankot az évi hat szám kb. 7000-be kerül (a könyvesboltok olcsóbban jutnak hozzá).

A lap első tíz oldalán információk szerepelnek: ebben irodalmi díjakról, versenyekről, szakmai továbbképzésekről, kiállításokról, gyerekszínházi rendezvényekről, új bibliográfiákról és egyéb szakkiadványokról adnak tömör, rövid híreket. Az *Újdonságok* – ez a gyermekkönyvtári Új Könyvek – rovat kb. két ívet tesz ki (a recenzorok betűrövidítéssel szerepelnek, de a munkatársak névsora a

kolofonban megtalálható). A rovat élén egy *Kalapot le!* kiemelés szerepel: itt a tárgyidőszak gyerekkönyv-sztárjait mutatják be – egy mesekönyv, egy Ramuz-kötetnek fiatalok számára készített, illusztrált változata, a furcsa állatokról szóló ismeretterjesztő könyv és egy, az óceánokról tanító CD-ROM ... A műfajonként és szakterületenként tagolt, értékelő-ismertető recenziók szakasza jön ezután. Ami igen fontos: a képi megjelenítésre, az illusztrációkra igen nagy nyomatékkal hívják fel a szerzők a figyelmet.

Mielőtt a szakcikkeket ismertetnénk, lapozzunk a szám végére: itt van a folyóiratszemle helye – könyvtári, irodalmi, gyermekirodalmi, nyelvészeti, képzőművészeti cikkekre hívja fel egy szakrecenzens a figyelmet. Ez is jelzi: a gyermekek olvasásának ügye igen komplex; van, amire az olvasáspedagógus figyelmét hívják fel, van amit a gyereklapokból szemelnek ki – hogy ajánlható legyen a fiataikorúaknak.

Az információknak e modern dzsugelében – ez a francia szellemmel, ízlésesen szerkesztett, a modern amerikai kultúrát sem megvető – „röví” jó kalauznak látszik.

A szakcikkek

A lap „érdemi” főrésze – a lap tematikájának megfelelő – rovatokból áll. „Az olvasó jegyzete” – ez az első rész, amely két közleményt fog át. Az első cikk egy módszertani sorozatot szemlél és elemez: pedagógusok és olvasáspedagógus kezébe szánták e könyveket. „A költészet és az iskola” című munkáról szól egy másik szerző – írásának poétikus a címe, de a tartalma igen alapos szakértelemre vall: „A költészet: a pillanattól az örökkévalóságig”.

Az 1997-es IBBY-díjat (International Board for Young People, a díjat most már a híres japán lap, az *Asahi Shimbun* is szponzorálja, így most már IBBY–Ashai a díj hivatalos neye) az „Olvass velem” című könyv nyerte el. Erről és a díjosztó zsüri egyik tagjával folytatott interjú alkotja a második blokkot.

Külön egységet képvisel egy cikk, ami a kórházba kerülő gyerekek olvasásáról értekezik. Ezt követően egy francia gyermekkönyvtáros, olvasáskutató – több mint húsz klasszikusnak számító irodalmi művet véve alapul – tanulmánya jön az ifjúsági regényekben szereplő misztériumokról.

„Időszerűtlen olvasmányok” – ebben a rovatban régi gyermekirodalmi könyvek és lapok kerülnek terítékre. Ezúttal a „Perinette” (egykorú gyereklap) kiadásában 1886-ban megjelent különös ’régiséget’ dolgoz fel a szerző. A regény címe, amelyet a szerző elemez (az illusztrációkkal együtt), a következő: „Doktor Candez öt hollójának meglepő históriája”.

Tudjuk, hogy francia földön komoly becse van az irodalomnak, a gallok nem véletlenül büszkék a literatúrájukra. Úgy tűnik, hogy a gyermekkönyveket, a gyermek-kultúrát is megbecsülik. Jómagam sokra tartom a magyar irodalmat... Nem kéne valami jót eltanulni a franciáktól?

Fogarassy Miklós